

PÁRHUZAMOS SORSOK

ÍRTA: [VÉGEL LÁSZLÓ](#) - 2022-09-26

“A Neoplanta, avagy az Ígéret Földje című regényemben a Dunát multikulturális tömegsírnek neveztem.”

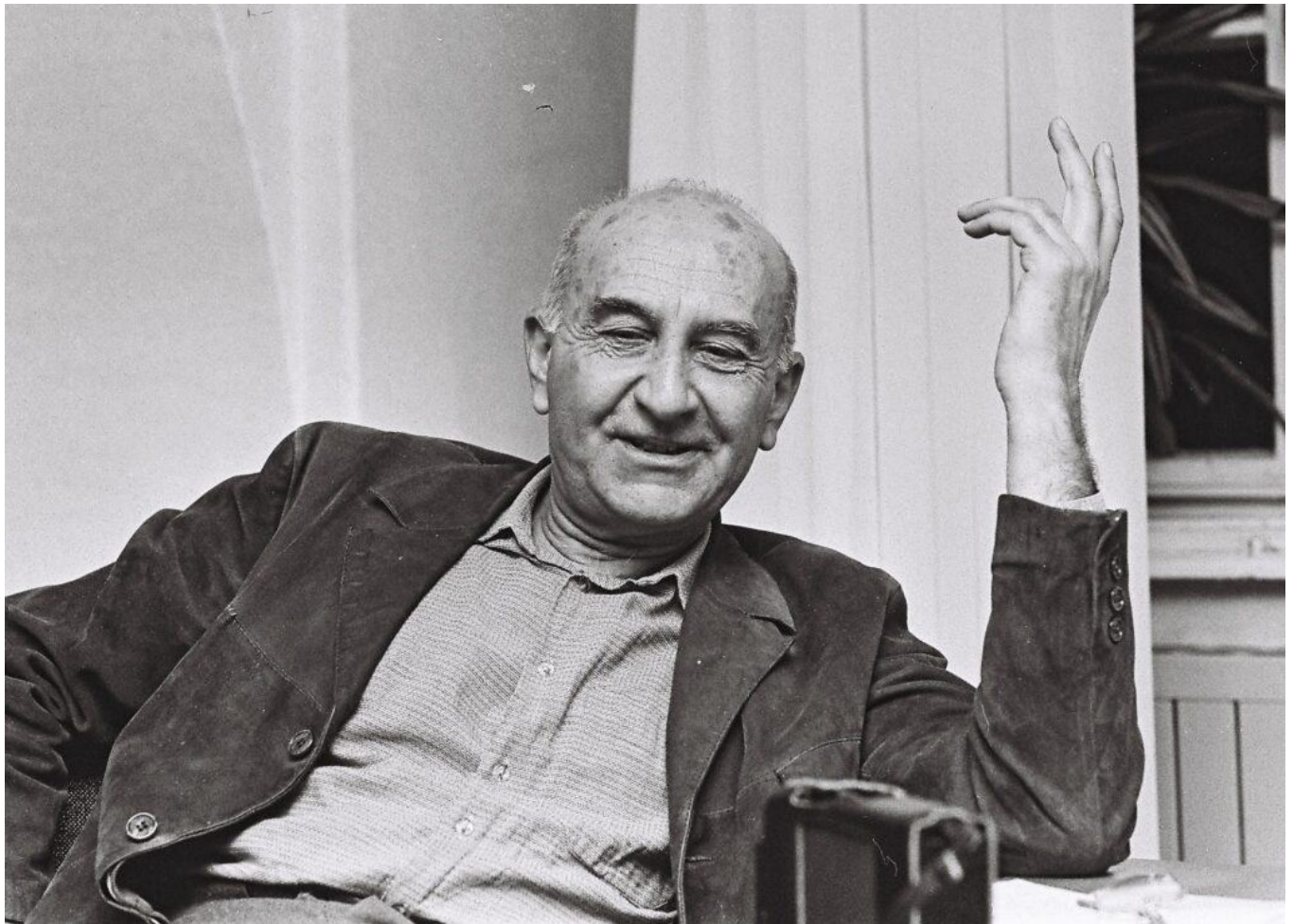

Végel László (MTI Fotó Mohai Balázs)

2021. január 2. szombat

Az *Emlékezz örökké Valira* című önéletrajzi regényében Tišma* saját életéről vall. A könyv egyik fontos mondata a zsidósors jellemző ellentmondásával szembesít. Tišma elárulja, hogy sokáig próbálta zsidó mivoltát elmismásolni, mintha ez nem is lenne fontos, fiatalon azért, mert rosszul esett neki, ha zsidónak nevezték, utána pedig íróként a partikuláris szemlélet elkerülése végett menekült a zsidó identitástól. Szerette volna hőseit általános emberivel felruházni. Zsidó és egyetemes emberi sors! A kettő ellentmondásával vívódott. Szerintem a *Blahm könyve* című regényében leírta a vívódását, és meglelte a kettő szintézisét is. Írói vívódása nem véletlen, hiszen Tišma, akárcsak regényének főhőse, a zsidó sorsot ellentmondásos és drámai módon élte át, állandó vitában, párbeszédben volt vele, aminek a kulcsa a családtörténetben lelhető fel. Zsidó-magyar családból származó anyja tudatosan akart szabadulni a zsidó identitástól.

Ezért 1918 után egy knini szerb katonatiszthez ment feleségül, fiát pedig a pravoszláv szokás szerint keresztelte meg, s ebben a szellemben is nevelte. Tišma Pestre került, ahol szerb identitásúnak vallotta magát, és tanúja volt a 44-es zsidóüldözésnek. Visszatérve Jugoszláviába, 1945-ben a zsidóságából a kommunizmus eszméjébe menekült, mivel ki akarta kerülni az identitás drámáját. A kommunizmusban afféle szent páli jövőt látott. Ebből sem lett semmi. Szabadulni akart titkolt identitásának tarkaságától, ami – saját bevallása szerint – kudarcot vallott, úgyhogy a rejtezkedő identitásával visszatért a soknemzetiségű Vajdaságba, ahol belátta, nem tud feltétlenül azonosulni a szerb identitással. Am kezdetben nem a zsidó identitásban kereste a kiutat, hanem a területiben. Se főleg zsidónak, se főleg szerbnek, hanem egyszerre mindkettőnek, de főleg vajdaságinak nevezte magát. Csakhogy Vajdaság már nem az volt, amelyben ő reménykedett. Az ő ifjúságának Vajdasága akkor már csak a képzeletben élt, csak a múltban volt fellelhető, amikor egymás mellett éltek a németek, a szerbek, a magyarok, a zsidók, a szlovákok és a románok. Ez a világ a II. világháború után végzetesen megcsonkult. A zsidó elem és a német dimenzió jelképes maradt. Vajdaságot tehát Tišma akkor fedezte fel, amikor ez a dimenzió jelentősen elsovadt, és csak sajátos hagyományként létezett. Inkább szép emlék maradt... Tišma részére a territoriális identitás valójában átmeneti állapot volt a szerb és a zsidó identitás közötti feszültségben. A territoriális identitásnak köszönve, összebékíthetőnek tűntek a különböző nemzeti identitások, elviselhetőek lettek a különbségek, sőt értelmet is kaptak. Hazára lelhet minden idegen – fogalmazta meg Vajdaság-élményét a naplójában – ahol mindenki egy kicsit idegennek érzi magát. Ez a gondolat a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években dominált nála. Ezzel azt is bevallotta, hogy ő is idegennek érezte magát, ezért egyre inkább foglalkoztatta a zsidósors. Legjobb regényeit ebben a korszakban írta. A zsidó identitás felvállalásával párhuzamosan, akárcsak Danilo Kiš, egyre inkább hangsúlyozta közép-európai mivoltát. Közép-európai író, bizonygatta, aki aligha tud azonosulni a „szerbiánac irodalommal”, vagy, ahogy ő ironikusan mondta: nem lehetett balkáni, törzsi író. Jugoszlávia felbomlása után pedig, akárcsak Danilo Kiš, az utolsó jugoszláv írónak nevezte magát.

Aleksandar Tišma (Forrás Wikipedia)

2021. január 5. kedd

Arról írnék legkevesebbet, ami kizárólag személyesen fájdalmat okozott. Írnék róla, de rejtsem el mások életébe, amelyben a fikció gazdagabb jelentést ígér. Engem ez a gondolat vezérelt vagy öt évtized alatt. Az irdalom mégsem a személyes sebek szemérmetlen kitérője. Inkább a diszkrét rejtegetése. Ezt a gondolatot erősítette meg bennem Danilo Kiš egyik interjúja, amelyben az anyja a *Singer* varrógépen kiszabott Dávid csillagról beszélt. Egy kisebbet és egy nagyobbat. A nagyot az apának, a kicsit a fiának. Gondosan felpróbálta a férje és a gyermeke gallérján. Egy napon jöttek az apáért, aki gondosan lekasztotta a fogasról a kabátját és a kalapját, egy pár másodpercig azon töprengett, hogy vajon vigye-e magával a sétabotját, de aztán a fogason hagyta. Arra a kérdésre, hogy sosem írta meg az anyja és a sárga csillag történetét, Kiš azt válaszolta, azért nem vállalkozott erre, mert túl patetikus, és prózáíróként nem tudott ironikus ellenpontot találni. Családtörténeti regényének komor háttérét és hitelét, a zsidósorsot a nyomasztó harmincas évtized és a háborús idők aurája biztosítja. Az életében több ilyen patetikus esemény játszódott le, vallotta be, de az említettek miatt nem írt róluk. Hiányzott az ironikus kontrapunkt. A műhelyvallomásban azt bizonygatja, hogy a legnehezebb olyasmiről írni, aminek nincs ironikus ellenpontja vagy történelmi aurája. Talán nem is kell, habár (elismerem) jelenleg ennek is van ázsiója. A kisebbségi szenvedéstörténet hallatlanul divatba jött, s manapság véteknél számít ironikus ellenpontra gondolni.

2021. április 6. kedd

Kertész Imre Holokauszt-kultúráról irt, én azonban évekkkel ezelőtt egy müncheni tanácskozáson fontosnak tartottam említeni a tömegsírkultúrát is, amiről legrészletesebben a svájci *Neue Zürcher Zeitung* számolt be. A *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című regényemben a Dunát multikulturális tömegsírnek neveztem. Zsidó, szerb és roma tetemeket sodort magával a Duna. E tájon még a folyók is tömegsírok lettek. Ma sem tudok a divatos Duna-idillel rokonszenvezni, hiszen tömegsírokkal van tele az egész régió. Ide sorolhatóak azok a tömegsírok is, amelyekbe a magyarokat vetették. Ide tartozik Srebrenica is. Mostanság pedig a Jasenovácról folyó vitákra gondolok. Tisztelni kell az áldozatokat, de szörnyűsége, hogy egyre inkább propagandacélokra használják fel őket. Egyébként Jasenovácról a legmeghatóbb mondatot Slobodan Šnajder *Rézkorszak* című regényében olvastam. „Jasenovac”, mondja a regény egyik szereplője az anyjával kapcsolatban. „Azon dolgozunk, hogy Mauthausenbe telepítsük át. Ott hátha mégis túléli”. Hátborzongatóan hiteles mondat.

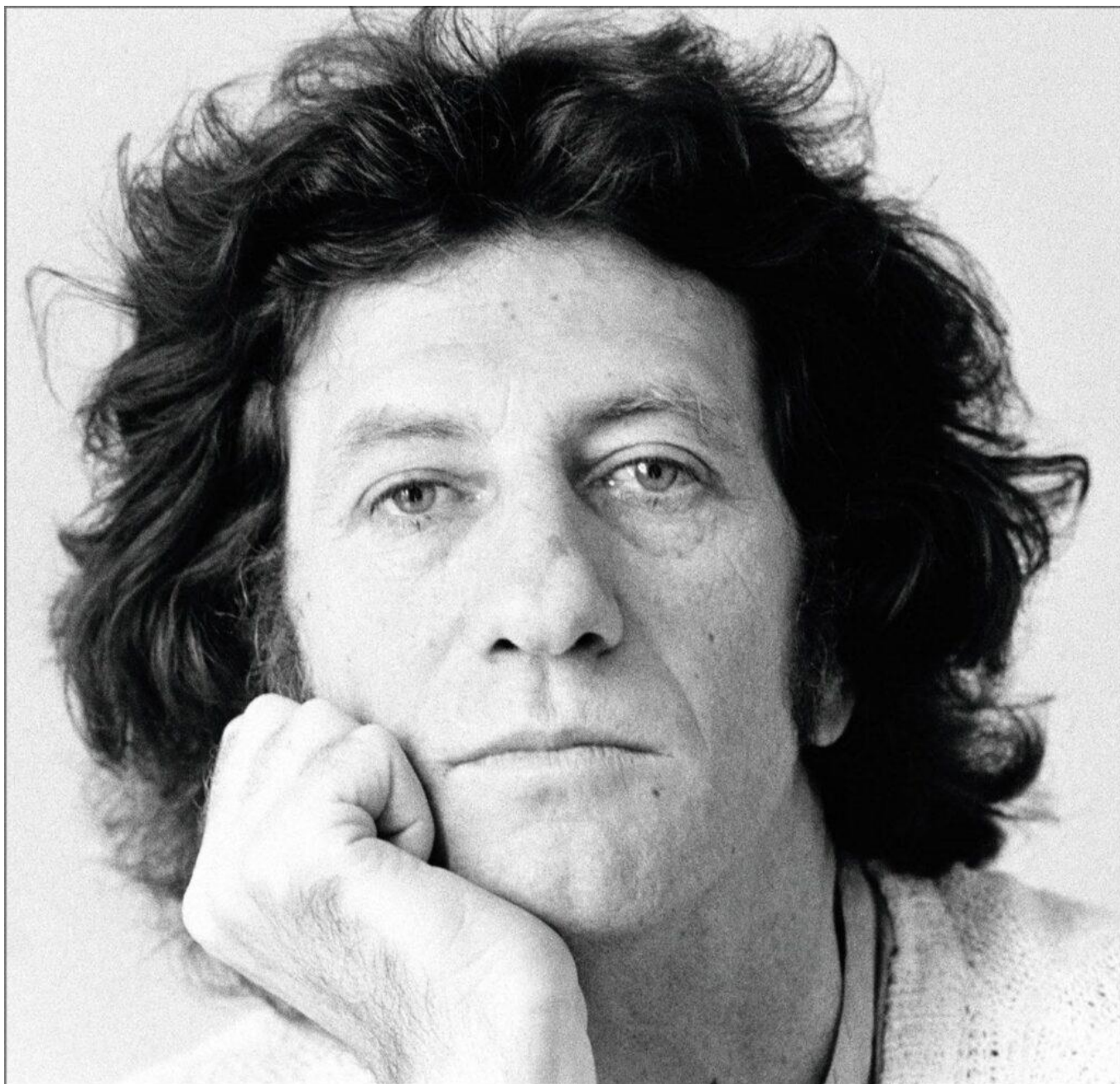

Filip David (Forrás Wikipedia)

2020. május 6. csütörtök

Az új délszláv regények olvasása után, Filip David *Családi krónika* című remek esszéjében feltárja családja üldöztetésének történetét a náci uralom idején. Belgrád és Szerémség között ingázva menekül a család a nácik elől. Az sem mellékes, hogy az antiszemita hisztéria idején, egy időben a saját életét kockáztatva, egy német származású ember rejtegeti őket. Az apa végül a partizánoknál köt ki. Újvidék felszabadításakor, 1944. október 23-án az apja az elsők között vonul be a városba. Filip Dávid 4 éves volt, én három. Más irányból jöttünk, és ugyanazon a ponton kötöttünk ki. Ő zsidó, én magyar kisebbségi. Gyakran úgy érzem, hogy közös történetünk okán, sokkal jobban értjük egymást, mint gondolnánk. Ugyanebben az időben apámat a felszabadítók

kényszermunkára ítélik. Vajdaság szerte létrehozták a német haláltáborokat, és ásták a magyar tömegsírokat. Anyám boldog volt, mert az apám a kényszermunkából élve tért vissza a családi házba. Számunkra így kezdődött a felszabadulás. Idővel azonban lazult az idő, 1956-ban újvidéki gimnazista voltam, és egy percre sem kételkedtem a szocialista jövőben. A gyanúm lassan érlelődött, de ez már egy külön téma. Filip Daviddal az irodalom hozott össze bennünket. Nagy szeretettel olvastam a *Sötét erdő kútja* (1964) című elbeszéléskötetét, ő pedig elismeréssel szólt az *Egy makró emlékiratai* című regényemről. Sokszor találkoztunk, jól ismertük egymás gondolatait. 1992-ben együtt kerültünk Milošević fekete listájára, együtt távolítottak el bennünket a munkahelyünkről. Együtt szerepeltünk a Radomir Konstantinović alapította *Másik Szerbia* fórumán. 2002 októberében Filip David és én Mirko Đorđevićyal, Milan Đorđevićyal, Dragan Velikićyal, Predrag Čudićyal, Vladimir Arsenijevićyal, Bogdan Bogdanovićyal és Radmila Lazićyal együtt írtuk alá azt a kiáltványt, amelyben figyelmeztettük a közvéleményt az extrém nacionalizmus, a populizmus és a náci ideológiák terjedésére. Sajnos, csak heten írtuk alá, egyesek szerint túl korán, szerintem időben. Nem elég megbuktatni Miloševićet, ezt a rendszert kell megváltoztatni, hangsúlyoztuk. Fel sem tudnám sorolni, hogy azóta hányszor szerepeltünk együtt. Hálával és megilletődve fogadtam Filip David elismerő szavait a belgrádi *Parabrod*-ban megrendezett bemutatón a *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regényemről. „Nálunk kevés olyan író van, aki emberi és értelmiségi nagysággal dicsekedhet. Végel az egyik közülük” – mondta. Hálásan, de kétellyel fogadtam a dicséretet, hiszen meggyőződésem szerint ezt ő sokkal inkább kiérdemli, mint én. Ezért helyesbítem a mondatát: „Nálunk kevés olyan író van, aki emberi és értelmiségi nagysággal dicsekedhet. Filip David az egyik közülük.”

Danilo Kis

2021. június 13. vasárnap

Halála előtti években **Eörsivel** többször diskuráltam Márai Sándorról. **Pista** aggályoskodott, amin nem csodálkoztam, hiszen egy olyan konzekvens értelmiségi, mint amilyen **Eörsi**, nyilván ódzkodik a Márai-jelenségtől, annál is inkább, mert egy időszakban Márait a magyar jobboldal akarta kisajátítani. Igaz, Márai Sándornak akadnak gondolatai, amelyekkel önmagához volt hűtlen. **Eörsinél** engedékenyebb voltam, már csak azért is, mert engem szörnyen foglalkoztatott az igazságkeresés tévelygésekkel teli titka. Egyszer talán előkerül a katonai szolgálatból a szerkesztőmhöz, Utasi Csabához irt levelem, amelyben arról írtam, hogy a *Makró* írása közben Szent Ágoston *Vallomásai* hatottak rám, nem a keresztény tanaival, hanem útkeresésével. Személyesen is végigjártam ezt a göröngyös utat, amelyen azzal a gondolattal éltem, hogy jaj annak, aki megtalálta a végső igazságot. Inkább tévelyegjek, minthogy az örök igazság csalhatatlan birtokosa legyek. Nyilván ezért kerültem szembe azokkal az

értelmiségekkel, akik holtbiztosak voltak a saját igazágukban. Ezek leginkább hatalmas károkat okoznak, vallom annak ellenére, hogy elismerem, akadnak tiszteletreméltó kivételek, akik az életüket is feláldozzák az egyetlen igazságért, amelyben hisznek. Igen. Csakhogy ők a saját életüket áldozzák fel, és nem a másokét. Úgy láttam, hogy **Eörsi** is ingadozott a saját útján, például az egyenlőség és a szabadság viszonyának meghatározásában. Elismerem, ebben a kérdésben én sem tudnék egyértelmű állást foglalni. Nemcsak az egyenlőség és a szabadság lappangó ellenmondása állított a keresztútra, hanem a nemzeti és a nemzetkefelettség eszméje is. Milyen könnyű és szép kimondani, hogy elsősorban ember vagyok, s csak aztán magyar. Csodálom Babitsot, aki ezt kimondta. Személyes tapasztalataim azonban másról szólnak. A konszolidált békeidőkben a nemzetállami többség nagylelkűen hangoztatja a nemes gondolatot, de mi történik akkor, ha veszélybe kerül a nemzet és a haza? Ki tudja, hogy valódi veszélyről van-e szó, vagy pedig a háború propagandistái élnek vissza a nemzeti érzéssel. Fel sem tudom sorolni ezeket a gyászos történeteket. A szemem előtt játszódott le, amikor a másik nemzet részére tömegsírokat ásók azzal igazolták büntettüket, hogy veszélyben van a nemzetük. Ezúttal nem csupán a tábornokokra, a bíróság által elítélt háborús bűnösökre gondolok, hanem azokra a személyekre, akik parancsszóra ásták a tömegsírokat. Azokra a katonákra, akik főbe lőtték az áldozatokat. Mit éreztek ők? Erről sehol egy szó sincs. Azzal is tisztában vagyok, hogy a nemzeti identitásom számos rejtély elé állít. Egyrészt tisztában vagyok vele, hogy a főfoglalkozású nemzetmentők saját karrierjük érdekében élnek vissza a nemzeti érzéssel, hogy aztán a tragikus következmények után mossák a kezüket. Torkig vagyok a kozmopolita sznobokkal is, akik a felelősség elől tetszetős kozmopolita metafizikába menekülnek. Számomra sokkal izgalmasabb a lelkünkben tusakodó nemzeti és kozmopolita érzés. A *Temetetlen múltunkban* írtam erről a súlyos, traumatikus belső közdelemről, s nagyon sajnálom, hogy a regényemet immár nem dedikálhatom **Eörsi Istvánnak**. Annak viszont örülök, hogy a halála előtti egyik beszélgetésünkben javasoltam neki, olvassa el Márai 1943-1944-es naplójegyzeteit. Pár hét múlva a lakásán járva, az íróasztalán megpillantottam ezt a könyvet. **Eörsi** cinkosan bólintott. Igazad van, érdemes elolvasni. **Eörsiről** írt esszém írásakor fellapoztam Márai naplójegyzeteit, és megakadt a szemem az egyik mondaton. „Ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, megbecsült család a világban, ki kell pusztítani egyfajta ember lelkéből a 'jobbaldaliság' címkéjével ismert különös valamit, a tudatot, hogy ő, mint 'keresztény magyar ember' előjogokkal élhet e világban, egyszerűen azért mert 'keresztény magyar úri ember' joga van tehetség és tudás nélkül élni, fennhordani az orrát, lenézni mindenkit, aki nem 'keresztény magyar', vagy úriember”, tartani a markát s a keresztény magyar markába baksist kérni az államtól... Mert ez volt a 'jobbaldaliság' igazi értelme. A halálos beteg **Eörsi** nyilván nagyon jól értette ezt a mondatot.

2021. szeptember 15. szerda

Az ÉS múlt heti számában megakadt a szemem Ladányi János az '56-os magyar forradalomban felbukkanó antiszemizmusról szóló rövid cikkén (*Antiszemitizmus és 1956*). Az *Önéletrajzi töredékek* című könyvében, egy mellékmondat erejéig szövére tette, hogy 1956 őszén az újpesti Károlyi-kórházban az anyjának, más zsidó és lezsidózott kollégákkal együtt, külön asztalnál kellett elköltenie az ebédet. Erre érkeztek a hitetlenkedő megjegyzések, amelyek figyelmeztették, talán rosszul emlékszik. Jól emlékszik, válaszolta, és emlékeztet Standeisky Éva könyvére (*Antiszemitizmusok*), amelyben a szerző ötven oldalon keresztül sorolja fel az '56-os forradalomban történt antiszemita atrocitásokat. Hitegetem magam, hogy ezek csak szórványos jelenségek voltak, de a tények makacsok. Nem csak akkoriban bukkant fel az a kérdés. Bibó szerint

Magyarországon az idegenektől való félelem jellemezte az 1848 utáni időket. Az antiszemitizmus az idegengyűlölet egyik legtragikusabb formája, de ahol felbukkan az antiszemitizmus, ott erősödik az idegen- és kisebbségellenesség is. Mindezek ismeretében gondolok a Puskás stadionban lejátszódó minapi rasszista eseményekre. Bár csak a szurkolók egy részéről van szó, ám mégsem mellőzhető, hogy a több tízezres nézősereg szeme láttára, ez a kisebbség vette magának a bátorságot. Már ez a tény is emlékeztet a legutóbbi magyarországi parlamenti választásokra, amelyben a Fidesz fő jelszava az volt, hogy a párt megvédi a magyarokat a migránsoktól. Nem vagyok a tömeges bevándorlás híve, hiszen tudom, hogy a tömegesen érkező bevándorlók számtalan konfliktust idéznek elő. Ez történt a környezetemben 1990 után, egyszeriben feszült lett a légkör a szerb bevándorlók és a szerb őslakosok között. De mégis elgondolkodtató, hogy a bevándorlás-ellenes jelszóval választásokat lehet nyerni. Amennyiben így van, akkor a legnagyobb magyar trauma nem Trianon, hanem az idegenektől, a másságtól való félelem.

2021. december 8. szerda

A *Szombat* 2016. februári számában, az *Áttünések* című, egy filmforgatásról szóló regényem ürügyén [írtam](#) a zsidó és a kisebbségi sors hasonlóságáról. Már a hátam mögött voltak az „ólomévek”, a hetvenes évekre gondolok, s szétfoslottak a '68-as illúziók is. A regény a világháború előtti időkről szól, s a forradalmi reményeket vállaló zsidó fiú szerepét a 68-as illúziók romján tántorgó magyar színész alakítja. Két vereségről szólok egyszerre. Magyarországon ebben az időben már felütötte a fejét a nyílt antiszemitizmus, Jugoszláviában pedig egyre harsányabb lett a nacionalizmus. Én azonban nem az ellentétekről írtam, hanem a kisebbségi- és a zsidósors hasonlóságairól. Azóta is gyakran felmerül bennem a kérdés, hogy a magyarországi vitákban miért nem a zsidó értelmiségiek szólalnak fel legerélyesebben a magyar kisebbség érdekében, hiszen ebben a kérdésben nekik nyilván van tapasztalatuk, és egyféle predesztinált empátiával rendelkeznek. De ugyanez a kérdés a kisebbségi oldalon is feltehető. Miért nem szólalnak fel a határon túli magyarok az anyaországi antiszemitizmus hallatán? Ezt azért is merem kérdezni, mert mi is jól ismerjük a másság értékét és átkát. Erre a kérdésre még ma sem tudnék hiteles választ adni. Ez azért is válaszra vár, mert a *Szombat* ugyanebben a számban Kende Péter szociológus hasonló kérdésen tűnődik. A zsidókérdés kiváló szakérője felismeri, hogy „a határon túli magyarok helyzetére a zsidók egy része kevésbé érzékeny, mint a társadalom sok más része”. Ez azért is elgondolkodtató, mert az immár évszázados tapasztalatom tanúsítja, hogy személyes beszélgetésben zsidó barátaim ugyanazzal az empátiával értelmezik a kisebbségi sorsot, mint a nem zsidó barátaim. Igaz, a sors mélyebb dimenzióiba csak keveseknek van betekintése, a politikai életben pedig a legtöbbjük udvariasan tartózkodó. Feltételezem, azért, mert úgy vélik a kisebbségi kérdést kisajátították a nacionalisták.

* Aleksandar Tišma (1924-2003) szerb regényíró (A szerk.)